

المراجعات، چگونگی تدوین و کتاب‌شناسی آن

منصور ابراهیمی*

علامه سید عبدالحسین شرف الدین در ۱۲۹۰ هجری در کاظمیه عراق در خانواده‌ای روحانی متولد شد. وی دانش آموخته حوزه‌های علمی سامرا و نجف اشرف است. علامه پس از فراغت از تحصیل در حوزه نجف در سی سالگی راهی جبل عامل (سرزمین پدری خود) شد و رهبری شیعیان آن دیار را به عهده گرفت. تالیف ده‌ها جلد کتاب ارزشمند، تأسیس چندین مدرسه، دانشکده، مسجد و حسینیه در جبل عامل و سامان دهی امور مسلمانان شیعه و سنی از جمله خدمات این مصلح کبیر است. وی سرانجام در هشتم جمادی‌الثانی ۱۳۷۷ قمری پس از سالها تلاش و مبارزه علمی و سیاسی در لبنان چشم از جهان فرو بست و پیکر شریفش به نجف اشرف منتقل و در کنار مولایش علی امیر مؤمنان به خاک سپرده شد و برای همیشه روحش به آرامش رسید.

شیخ سلیم بشری از عالمان بزرگ و اندیشمند مالکی است که در ۱۲۴۸ قمری در محله بشربحیره مصر به دنیا آمد. از همان سنین جوانی در دانشگاه مذهبی الازهر مصر به تحصیل علوم دینی پرداخت. این مصلح کبیر بین سالهای ۱۳۱۷-۱۳۲۰ و از ۱۳۲۷-۱۳۳۵ قمری ریاست دانشگاه الازهر را عهده‌دار بود. تدریس در این دانشگاه و تالیف چندین اثر علمی - تحقیقی از جمله خدمات او به جهان اسلام است. وی به سال ۱۳۳۵ در حالی که ریاست دانشگاه را به عهده داشت چشم از جهان خاکی فرو بست و دانشگاه بزرگ الازهر و کرسی تدریس او، همچنان جای خالی او را احساس می‌کنند. کتاب *المراجعات* حاصل گفت‌وگوی این بزرگ‌مرد با امام شرف‌الدین است که از سوی امام شرف‌الدین تدوین و منتشر شده است.

* منصور ابراهیمی دانش‌آموخته حوزه علمیه قم و اصفهان است. وی هم‌اکنون در مرکز تحقیقات دفتر تبلیغات اسلامی قم به کار تحقیق و نگارش اشتغال دارد. تاکنون چندین اثر فقهی و تاریخی که ایشان اقدام به تصحیح و تحقیق آنها نموده‌اند، چاپ و منتشر شده است.

کتاب المراجعات از جمله کتابهای با اهمیت و تأثیرگذار مرحوم سید عبدالحسین شرفالدین عاملی است که با اهتمام و ذوق و شوق خاصی آن را به جوامع اسلامی و مسلمانهای حقیقت‌جو و کنج‌کاو در حقایق و اصول ناب اسلامی ارائه داده است. این کتاب را می‌توان در چند محور زیر مورد مطالعه و تحقیق قرار داد.

۱. تاریخچه و چگونگی پدید آمدن این مجموعه و تدوین و چاپ آنها.
۲. اهمیت و نقش المراجعات در نگاه مؤلف و دیگر اندیشمندان بزرگ مسلمان.
۳. سیر تاریخی این کتاب از زمان چاپ تا کنون.
۴. چکیده مطالب این اثر.
۵. مروری اجمالی بر مباحث و شیوه‌های اعمال شده در آن.
۶. تحقیقاتی که در پیرامون المراجعات انجام شده است.

تاریخچه و چگونگی پدید آمدن و تدوین المراجعات

برخوردهای سخت و کوبنده‌ای که در بین مسلمانان (شیعه و سنی) در جوامع اسلامی در جریان بود، جوان فاضل و پرشور نجف - لبنان، یعنی مرحوم علامه سید عبدالحسین شرفالدین را سخت آزرده خاطر ساخته بود و فکر و اندیشه وی را که بسیاری از این تنشها را نتیجه انحرافهای طولانی صدها سال گذشته بر مسلمانان می‌دانست، سخت مشغول کرده بود. بعد از نوشتن کتاب *الفصول المهمه*، در ۱۳۲۷ قمری پیوسته در این فکر بود که چاره‌ای برای این مشکل فرصت سوز و فرساینده توان و شایستگیهای جوامع اسلامی و قدرت توان مسلمانان بیابد و این درد آزار دهنده جامعه اسلامی را به شکلی درمان بخشند. تا اینکه در ۱۳۳۹ هجری توفیق الهی به وی دست داد و او راهی مصر و جامعه‌الازهر که در آن دوران مرکز اصلی هدایت مسلمانان سنی جهان بود، شد و در تماسهای اولیه با یک دانشمند روشن ضمیر و همچون خود او دردمند، یعنی شیخ سلیم بشری آشنا می‌شود و به درد و دل با وی می‌پردازد و این سرآغاز گفت‌وگو و پرسش و پاسخی ماندنی و راهگشا بود که نتیجه آن همین کتاب المراجعات است.

در این خصوص مرحوم شرفالدین خود چنین می‌فرماید:

«... کتاب المراجعات نتیجه ملاقات مبارکی است که در ۱۳۳۹ هجری بین من و شیخ سلیم

بشری مالکی مذهب رئیس دانشگاه الازهر حاصل شد.

در سفری که در این سال به مصر انجام دادم سر کلاس درس این دانشمند فرزانه و عالم با حلم حاضر شدم و از دانشهای او استفاده کردم. پیوسته به منزل او می‌رفتم و مباحث زیادی را که در جمع، امکان بحث آنها نبود با وی در خلوت مطرح می‌کردیم و مورد بحث و بررسی قرار می‌دادیم. موضوع بسیاری از این مباحث «امامت» بود، موضوعی که هیچ موضوع دینی به اندازه آن پیرامونش نزاع و اختلاف و جنگ و مبارزه نشده است.

با یکدیگر قرار گذاشتیم به دور از هر گونه تعصب و بدون استفاده از دلایل ضعیف به تبیین حق پردازیم و تنها از حق و آنچه که صحت آنها مورد اتفاق مسلمانان است پیروی کنیم و این میثاق ما در همه مراجعه‌ها و مناظره‌ها بود. این سؤال و جوابها با خط هر یک از ما انجام و مبادله شد. با دلایل قوی و روشنی که در خصوص هر یک از شبهات مطرح شده ارائه شد و با توفیق و هدایت الهی شبهات رفع و حق همچون صبحی نورانی روشن و آشکار گردید. این گفت‌وگوها در ۱۱۲ مراجعه فراهم آمد که امروز آنها را به دست چاپ می‌سپاریم.^۱

اهمیت و نقش *المراجعات* در نگاه مؤلف و دیگر اندیشمندان بزرگ مسلمان

با توجه به موضوع مورد بحث این کتاب، یعنی خلافت رسول‌الله و امت مسلمان که بنا به فرموده مؤلف «ما سئل سیف فی الإسلام علی قائدة دینیه مثل ما سئل علیها»^۲ به گونه‌ای که در مسئله امامت شمشیر کشیده شد، در مسئله اسلام شمشیری کشیده نشده است.»

مباحث آن در نگاه مؤلف و متفکران مسلمان اهمیت ویژه‌ای داشته است و با جدیت و اهتمام خاصی پی‌گیری شده است. مؤلف این اثر را نتیجه نیکوی عمر خود و اندوخته و ذخیره دنیا و آخرت خویش دانسته است و چاپ آن را عامل رضایت خویش از عمر خود معرفی کرده و می‌فرماید: «اما أنا قمستریح - والحمد لله - إلى هذا الكتاب، راضٍ عن حیاتی بعده؛ سیاس خدای را، من به خاطر این کتاب آسوده‌ام، و از زندگانی خود، پس از این کتاب، راضیم» ... «الآن حیاتی الخالدة بهذا الكتاب رحمة فی الدنيا والآخرة، ترضی بها نفسی، ستریح إليها ضمیری؛ زندگانی جاودانه من به این کتاب، زندگی رحمت در دنیا و آخرت است، و نفس من به آن راضی و ضمیر من به آن راحت است».^۳

مرحوم آیت‌الله العظمی شیخ عبدالکریم حائری مؤسس حوزه علمیه قم در باره این کتاب می‌فرماید: «در کتاب *المراجعات* از معتبرترین منابع برای اثبات عقائد حقه شیعه استفاده شده است و با شیوه‌ای بسیار نیکو و دلایل استوار همه را به مذهب امامیه دعوت نموده است».^۴

مرحوم آیت‌الله العظمی سید ابوالقاسم خوئی در نامه‌ای که در ۱۳۵۵ قمری به مرحوم شرف‌الدین نوشته است می‌فرمایند:

«کتاب *المراجعات*، اثری است که در قالب وصف و مدح نمی‌گنجد و انسان از وصف آن عاجز است».^۵

استاد محمد رضا حکیمی در خصوص جایگاه و ارزش *المراجعات* می‌نویسد: «کتاب *المراجعات* یکی از آثار مهم علمی و اصلاحی اسلامی است، و گام بلند و مقدسی است در راه تفاهم اسلامی، و تفهیم و توضیح حقایق مسلم».^۶

دکتر حفنی داوود از برادران اهل سنت و استاد دانشگاه «عین الشمس» قاهره در مقدمه خود بر *المراجعات* که در سال ۱۹۷۶ میلادی نوشته می‌نویسد: «از جمله آثار زیبا و نسیم عطر آگین و دل نشینی که این کتاب ارزشمند ایجاد کرده این است که بیوسته در گوش هر شیعه و سنی این ندای

حیاتی را زمزمه می‌کند که: مسلمانان متحد شوید، با آداب و احکام رسول خدا انس بگیرید، اوامر خداوندی را در دوستی، برادری و مهربانی و ترحم بر یکدیگر به کار گیرید.^۷

سیر تاریخی المراجعات از آغاز تا کنون

المراجعات نتیجه گفت و شنوهای سید شرف‌الدین و شیخ بشری در طی ۱۱۲ سؤال و جواب (مراجعه) است که به صورت مکتوب بین آن دو اندیشمند بزرگ مسلمان از تاریخ ششم ذی‌قعدة ۱۳۲۹ هجری تا جمادی الاولی ۱۳۳۰ رد و بدل شده است.

قبل از آنکه دستاورد گفت‌وگوی این دو مصلح جهان اسلام به چاپ برسد و جانهای تشنه حق‌جویان را سیر آب سازد، آتش خشم بدخواهان اسلام و دشمنان عزت مسلمانان، و ستیزه‌گران با حقیقت، حاصل عمر شرف‌الدین را هدف قرار می‌دهند و کتابخانه گرانهای او را طعمه حریق ساخته و نوشته‌های مناظره‌های او را همراه با تعدادی از کتابها و نوشته‌های دیگر وی را در آتش می‌سوزانند، ولی این حادثه تلخ او را از پای نمی‌اندازد و او با توکل به خدا با استفاده از حافظه قوی خود متن گفت‌گوها و مناظرات از دست رفته خویش را بازنویسی می‌کند و در همان قالب انجام شده و با همان مطالب با کمی بسط و تفصیل در یک مجموعه همراه با پانوشته‌های مشروح و جامع خود گردآوری و با عنوان *المراجعات* به چاپ می‌رساند.

ایشان خود در این خصوص می‌فرمایند:

«متن اصلی مطالب و مسائلی که بین ما انجام شد در این کتاب آورده شده است و تنها در موارد نادری به مقتضای زمان چاپ و رعایت شکل ظاهری کتاب تغییرات جزئی در شکل آن گفت‌وگوها ایجاد شده است که هیچ‌گونه تغییری در اصل آنها ایجاد نکرده است».

این بازنویسی و تعلیقه‌های مؤلف بر آنها - چنانکه مؤلف در قسمت پایانی تعلیقه‌ها به آن اشاره دارند - در ۱۳۵۵ قمری به پایان می‌رسد. در همین سال برای اولین بار در چاپخانه «العرفان» در شهر صیدا در لبنان به چاپ می‌رسد و در ۱۳۶۵ قمری چاپ دوم آن در بغداد در چاپخانه «دار الساعة» چاپ می‌شود. چاپ سوم آن در ۱۳۷۳ قمری نیز، در زمان حیات مؤلف در چاپخانه العرفان به چاپ می‌رسد. استقبال گسترده مسلمانان و جوامع علمی از این کتاب توجه ناشران زیادی را در کشورهای مختلف جهان به خود جلب می‌کند و در شکل و قالبهای مختلفی با مقدمه‌های متفاوتی در طول سالهای گذشته چاپ شده است.

فرزند مؤلف، سید عبدالله شرف‌الدین، در پانوشته کوتاهی که بر کتاب *بغیة الراغبین*، نوشته پدر دارند می‌فرمایند: «کتاب المراجعات در ۱۳۵۵ قمری در چاپخانه العرفان شهر صیدا برای اولین بار به چاپ رسید و پس از آن تا کنون نزدیک به پنجاه بار به چاپ رسیده است».^۸

در آماری که تا کنون به دست آمده وضعیت چاپ و نشر این کتاب به شرح زیر است.

- لبنان، صیدا، مطبعة العرفان، چاپ اول، ۱۳۳۵ هـ، ۱۹۶۳ م.
- عراق، بغداد، مطبعة دارالساعة با مقدمه مرتضى آل ياسين، ۱۳۶۵ هـ، ۱۹۴۶ م.
- عراق، مطبعة الجامعة، ۱۳۶۵ هـ، ۱۹۴۶ م.
- لبنان، بيروت، مؤسسة الأعلمی للمطبوعات، ۱۳۶۵ هـ، ۱۹۴۶ م.
- محل نشر و ناشر آن غير معلوم است، ۱۳۷۳ هـ، ۱۹۵۳ م.
- لبنان، صیدا، مطبعة العرفان، چاپ سوم با مقدمه مرتضى آل ياسين، ۱۳۷۳ هـ، ۱۹۵۳ م.
- لبنان، بيروت، دار احیاء العلوم، با مقدمه مرتضى آل ياسين، ۱۳۷۳ هـ، ۱۹۵۳ م.
- لبنان، بيروت، مطبعة دار الفكر، ۱۳۷۷ هـ، ۱۹۵۵ م.
- عراق، نجف، مطبعة النعمان، ۱۳۸۲ هـ، ۱۹۹۲ م.
- لبنان، صیدا، بی‌نا، ۱۳۸۳ هـ، ۱۹۶۳ م.
- بی‌نا، ۱۳۸۴ هـ، ۱۹۶۴ م.
- لبنان، صیدا، دار الأندلس، ۱۳۹۱ هـ، ۱۹۷۲ م.
- لبنان، بيروت، دار الصادق للمطبوعات، ۱۳۹۳ هـ، ۱۹۷۳ م.
- مصر، قاهره، مطبوعات النجاح، چاپ هفدهم با مقدمه محمد فکری عثمان ابونصر از علمای الأزهر و مرتضى آل ياسين رئيس جامعة العلمای نجف اشرف.
- لبنان، بيروت، دار الصادق، ۱۳۹۷ هـ، ۱۹۷۷ م.
- مصر، قاهره، مطبوعات النجاح، چاپ بیستم با مقدمه دکتر حامد حنفی داوود، استاد ادبیات در دانشکده زبان قاهره و محمد فکری عثمان ابو نصر از علمای الأزهر، ۱۳۹۹ هـ، ۱۹۷۹ م.
- لبنان، بيروت، الجمعية الإسلامية با مقدمه و تحقیق و تعلیق شیخ حسین راضی و با مقدمه مرتضى آل ياسين، ۱۴۰۲ هـ، ۱۹۸۲ م.
- ایران، تهران، مؤسسه بعثت، ۱۴۰۴ / ۱۳۶۲ ش.
- لبنان، بيروت، مطبعة دار الإسلامية، ۱۴۰۶ هـ، ۱۹۸۶ م.
- ایران، تهران، المكتبة الإسلامية الكبرى، ۱۴۰۷ / ۱۳۶۵ ش.
- ایران، تهران، نشر توحید با مقدمه دکتر حنفی داوود و ابونصر محمد فکری عثمان، ۱۴۱۲ / ۱۳۷۰ ش.
- ایران، قم، دار الأسوة، ۱۴۱۳ / ۱۳۷۱ ش.
- لبنان، بيروت، مؤسسة الأعلمی للمطبوعات - چاپ اول با مقدمه مرتضى آل ياسين و نظریات برخی از علمای شیعه و اهل سنت با تحقیق محمد جمیل حمود، ۱۴۱۶ / ۱۳۷۴ ش.
- ایران، قم، چاپ چهارم، مجمع جهانی اهل‌بیت(ع) با تحقیق حسین راضی، ۱۴۱۷ / ۱۳۷۵ ش.

- لبنان، بیروت، دار العلوم با تحقیق حسین راضی، ۱۴۱۹ هـ، ۱۹۹۸ م.
- ایران، قم، مؤسسه انصاریان، ۱۴۲۱ / ۱۳۷۹ ش و چاپ دوم و سوم ۱۳۸۲ ش.
- ایران، قم، چاپ اول، انوار الهدی، ۱۴۲۱ / ۱۳۷۹ ش.
- ایران، تهران، چاپ سوم، دار الأسوة با مقدمه مرتضی آل یاسین، ۱۴۲۲ / ۱۳۸۲ ش.
- لبنان، بیروت، دار القاری، ۱۴۲۲ هـ، ۲۰۰۲ م.
- ایران، قم، چاپ دوم، انوار الهدی، ۱۴۲۲ / ۱۳۸۲ ش.
- ایران، تهران، نشر کوخ، ۱۴۲۴ / ۱۳۸۲ ش.
- ایران، قم، چاپ دوم، مؤسسه انصاریان، ۱۴۲۴ / ۱۳۸۲ ش.
- ایران، قم، چاپ سوم، مؤسسه انصاریان، ۱۴۲۵ / ۱۳۸۲ ش.
- در چاپهای زیر تاریخ و یا محل نشر کتاب مشخص نیست.
- لبنان، بیروت، مؤسسه دار الكتاب الإسلامی همراه با تحقیق حسین راضی، بی تا، بی تا.
- لبنان، بیروت، مؤسسه الأعلمی للمطبوعات با مقدمه مرتضی آل یاسین، بی تا، بی تا.
- لبنان، بیروت، دار الصادق، بی تا، بی تا.
- ایران، قم، چاپ اول، ناشر دار الكتاب الإسلامی با مقدمه دکتر حامد حنفی داوود و محمد فکری ابونصر و تحقیق حسین راضی، بی تا، بی تا.
- ایران، قم، دار الكتاب الإسلامی، چاپ دوم، با مقدمه دکتر حامد حنفی داوود و محمد فکری ابونصر و تحقیق حسین راضی، بی تا.
- ایران، قم، کتاب فروشی داوری، بی تا.
- ایران، قم، دار القرآن الحکیم با مقدمه حسن مهدی شیرازی، بی تا.
- ایران، تهران، المكتبة الإسلامية الكبرى و قسمة الأعلام الخارجی مؤسسه البعثة، بی تا.
- مصر، قاهره، دار الكتاب الاسلامی، بی تا.
- ایران، تهران، انتشارات غدیر و کتابخانه بزرگ اسلامی، بی تا.

ترجمه‌های کتاب المراجعات

۱. *مناظرات شیعه و سنی*، مترجم حیدرقلی سردار کابلی به زبان فارسی
این ترجمه در ۱۳۲۴ شمسی از سوی نشر سایه و با مقدمه مرحوم سمیعی در تهران به چاپ رسیده است.
- این ترجمه در ۱۳۴۵ شمسی با همین عنوان توسط کتاب فروشی محمدی قم به چاپ رسیده است و در ۱۳۵۰ شمسی (تاریخ مقدمه کتاب) از سوی انتشارات پیام اسلام، با عنوان *مناظره دو رهبر یا مذهب و رهبر ما* در قم به چاپ رسیده است.

۲. گفت و شنودهای مذهبی حق‌جو و حق‌شناس، ترجمه علی اصغر مروّج خراسانی به زبان فارسی. این ترجمه در سالهای ۱۳۷۳ و ۱۳۷۸ شمسی از سوی بنیاد معارف اسلامی در قم به چاپ رسیده است.
۳. رهبری امام علی(ع) از دیدگاه قرآن، پیامبر(ص) و عقل، ترجمه محمد جعفر امامی به زبان فارسی. این ترجمه در ۱۳۶۰ شمسی (تاریخ مقدمه) از سوی انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم و در سال ۱۳۸۲ از سوی همین ناشر در تهران به چاپ رسیده است.
۴. مذهب اهل‌بیت، ترجمه دکتر سید زید هندی به زبان اردو. این ترجمه از سوی ناشری به نام امام حسین ناوندین، با همکاری دار الثقافة الإسلامية در کراچی چاپ شده است. در آغاز این چاپ، نامه‌های تقدیر محمد ناجی غفری و محمد حسین مظفر به مرحوم شرف‌الدین آمده است. در سال ۱۳۹۹ هجری هم از سوی دار الثقافة الإسلامية در پاکستان به چاپ رسیده است.
۵. المراجعات، ترجمه دکتر یاسین جبیری به زبان انگلیسی، در سال ۱۳۹۹ هجری در بغداد همراه با تعلیقه‌های حسین راضی و چاپ دوم آن در ۱۳۸۰ شمسی از سوی انتشارات انصاریان به چاپ رسیده است.

چکیده مطالب این کتاب

محور اصلی مباحث این اثر دو موضوع اساسی و دو رکن مهم اسلام و نقطه اصلی جدایی دو فرقه شیعه و سنی یعنی «امامت و مذهب» و «امامت عامه» است. موضوع نخست - امامت و مذهب - شانزده مراجعه یا سؤال و جواب را شامل است که در آنها به مباحثی چون سبب عدم پیروی شیعه از مذاهب چهارگانه اهل سنت در فروع و اصول دین، پیروی شیعه از مذاهب اهل‌بیت(ع)، جایگاه اهل‌بیت در اسلام و عدم ترجیح دیدگاه‌های علما و اهل سنت بر مذهب شیعه پرداخته شده است.

راه حل اختلافات بین شیعه و سنی، ادله قرآنی و روایی که مذهب اهل‌بیت(ع) و برتری آن را تأیید می‌کنند، حدیث ثقلین و منظور از اهل‌بیت(ع) در نصوص، احتجاج دوازده نفر از اهل سنت به رجال شیعه در صحاح خود و معرفی یکصد نفر از رجال شیعه که سند روایات اهل سنت واقع شده‌اند نیز از جمله مباحث دیگر این مراجعه‌ها هستند.

در بخش دوم، یعنی «امامت عامه» و موضوع خلافت رسول گرامی اسلام در مباحثی طولانی طی نمود و سه مراجعه و سؤال و جواب نیز چندین موضوع مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. نصوص خلافت همچون: حدیث آغاز بعثت، حدیث منزلت و موارد ایراد آنها توسط رسول خدا و هفت نص دیگر که تصریح بر افضلیت علی بن ابی‌طالب(ع) دارند و نیز آیه ولایت و منظور از لفظ «ولی» در آیات قرآن و روایات اسلامی از جمله این موضوعات هستند.

چهل حدیث مؤید نصوص خلافت علی(ع)، حدیث غدیر و تواتر آن و چگونگی احتجاج به آن، حدیث وراثت، وصیت رسول الله به خلافت امام علی(ع)، علل اعراض و رویگردانی شیعه از احادیث عایشه، ثبوت نص بر ولایت علی(ع) و چگونگی حمل بر صحت نمودن رفتار خلفای سه گانه، علت گذشت امام علی(ع) از حق خویش، تخلف خلفا از لشکر اسامه، جلوگیری از نوشته شدن وصیت پیامبر(ص) - مصیبت روز پنجشنبه آخر عمر پیامبر اکرم(ص) - بخش دیگر مباحث این سؤال و جوابها است.

احتجاج حضرت زهرا(س)، ابن عباس، حسن بن علی(ع) و حسین بن علی(ع) و... به موضوع وصیت رسول خدا(ص)، ثبوت تواتر مذهب شیعه از ائمه اهل بیت، تقدم شیعه در تدوین علوم اسلامی و معرفی مؤلفان شیعی نیز مباحث پایانی این اثر می باشد.

مروری اجمالی بر برخی از مباحث و شیوه‌های اعمال شده در این اثر

گرچه همه مطالب و مباحث مطرح در این گفت‌وگوها حایز اهمیت و قابل توجه همه مسلمانان به ویژه حقیقت‌جویان شیعی و سنی است، ولی نکته‌ها و اندیشه‌های عمیقی در میان آنها وجود دارد که توجه و اهتمام خاصی را می‌طلبد، در این بخش به شرح و تفصیل برخی از آنها پرداخته می‌شود.

الف. طرح عملی وحدت شیعه و سنی

در سؤال و پاسخهای ۳-۵ مؤلف در جواب این سؤال شیخ سلیم بشری که چرا شیعیان از آیین مذاهب چهارگانه سنی پیروی نمی‌کنند با لحن و شیوه‌ای بسیار متین و مناسب ضمن ارائه دلایل فراوانی از منابع اهل سنت مبنی بر لزوم اطاعت اهل بیت، مذهب شیعه را تنها مذهبی می‌داند که همراه با بعثت رسول الله و ظهور اسلام پدید آمده و با عترت رسول خدا امتداد یافته است، وی در پی آن طرحی را جهت وحدت و هماهنگی مسلمانان ارائه می‌دهد و می‌فرماید:

«من معتقدم اتحاد اسلامی و پیمان برادری وقتی به دست می‌آید که شما مذهب شیعه را آزاد اعلام کنید و آن را مانند یکی از مذاهب چهارگانه بدانید. باید نظر شافعی و حنفی و مالکی و حنبلی به پیروان آل محمد مانند نظرشان نسبت به یکدیگر باشد، تا در اثر احترام به مذهب شیعه اختلافات مسلمانان برطرف شود و اجتماعات آنان منظم گردد.

جای تردید نیست که اختلافات بین مذاهب چهارگانه کمتر از اختلافات آنان با مذهب شیعه نیست، اگر قرار است که مذاهب اسلام چهار فرقه باشد چرا جایز نباشد که پنج فرقه باشند؟ آیا چگونه متصور است که چهار مذهب موافق اتحاد مسلمانان باشد، ولی اگر یک مذهب به آن اضافه شد اجتماع مسلمانان متلاشی می‌گردد و متفرق می‌شوند»^۱.

وی در ادامه مخاطب خود را با این حقیقت روبه‌رو می‌سازد که مذهب شیعه مذهبی است که عقاید و اندیشه‌های آنان ریشه در عمق تاریخ اسلام دارد و در روزهای سخت و حیاتی اسلام از آغاز بعثت رسول خدا زاده شده است و سنت رسول خدا و عترت او را سرلوحه رفتار و گفتار خویش داشته

است. چگونه می‌شود این مذهب و عقاید و احکام آن را نادیده گرفت و به مذهب‌هایی روی آورد که بنیان‌گذاران آنها اساساً زمان پیامبر را درک نکرده‌اند و در قرن‌های سوم به بعد پدید آمده‌اند؟ راستی چگونه است این مذاهب که تا اوایل قرن چهارم هیچ اثری از آنها نبوده است به عنوان چهار مذهب رسمی پذیرفته شده‌اند ولی مذهب شیعه با آن سابقه نزدیکی که با آغاز بعثت نبی اکرم (ص) و تعهدی که در برابر سنت اهل بیت دارد به عنوان مذهب پنجم اسلامی هم رسمیت ندارد؟ و اینجاست که وی وجدان پاک و خرده‌های سالم را به کمک می‌طلبد و می‌فرماید:

«ای کاش، شما که ما را دعوت می‌کنید که از جهت مذهب متحد شویم پیروان مذاهب دیگر را نیز دعوت به وحدت می‌کردید، زیرا این عمل برای شما و آنان آسان‌تر است، و چرا فقط شیعیان را به این دعوت منحصر ساخته‌اید؟»^{۱۱}

ب. جدال أحسن

معمولاً در مناظره هریک از طرفین مناظره، سعی می‌کند به گونه‌ای طرف مقابل خود را با روش نادرست مجاب و از صحنه جدال خارج سازد، ولی این دو عالم وارسته و دوراندیش بر اساس آیه قرآن که می‌فرماید: ﴿وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ﴾^{۱۲} در تمامی گفت‌وگوهای خود دنبال حق هستند و هر کجا که با استدلال و دلایل قوی حق بودن مطلب روشن می‌گردد هر دو در برابر آن سر تسلیم فرود آورده و آن را می‌پذیرند.

البته، سهم بزرگی از این حُسن گفت‌وگو و جریان زیبایی جدال آنها مربوط به ارائه دلایل قوی و بدون شبهه شخص جواب دهنده - شرف‌الدین - است که باید گفت ریشه در چند خصوصیت منحصر به فرد او دارد. خصوصیات چون: بهره‌مند بودن از حلم و تقوای الهی، استفاده از دلایل قوی قرآنی، روایی و تاریخی از منابع مورد تأیید طرف خود، محفوظ داشتن حرمت شخصیت و اندیشه برادر مسلمان خویش، شناسایی و پذیرش کج‌اندیشیها و تعصبات ناروایی که در طول تاریخ اسلام میان شیعه و سنی به عنوان عقیده دینی یا واقعیت تاریخی پذیرفته شده است.

بسیار زیبا و شگفت‌انگیز است هنگامی که علامه شرف‌الدین ادله محکم و قوی خود را از آیات قرآن و سنت رسول خدا مبنی بر برتری اهل بیت و عترت رسول‌الله و نیز، وجود یکصد نفر از راویان شیعی در سند روایات معتبر اهل سنت را با متانت و ادب اسلامی ارائه می‌دهد چگونه شیخ سلیم با کمال شجاعت حقیقت را می‌پذیرد و صریح و روشن می‌فرماید:

«عمل به عقاید شیعیان تکلیف را ساقط می‌کند و عهده آنان را برطرف می‌سازد، هم‌چنانکه در عمل به مذاهب چهارگانه همین خاصیت اسقاط تکلیف و برطرف شدن ذمه موجود است.»^{۱۳}

مرحوم شرف‌الدین نیز، پس از آنکه با استناد به ادله زیادی حقیقت و اولویت امام علی (ع) را بر جانشینی پیامبر (ص) به اثبات می‌رساند و به همه شبهات و سوالات شیخ سلیم بشری جواب می‌دهد، در خصوص رفتار و گفتار صحابه و خلفای سه‌گانه پس از پیامبر اسلام می‌فرماید:

«... اما خلفای سه‌گانه و دوستان آنان به خاطر این عللی که ذکر شد شاید سفارشات رسول خدا در رابطه با امور سیاسی و زمامداری و تدبیر قوانین دولت و تنظیم امور مملکت را از امور دینی ندانسته و با این توجیه مخالفت با این‌گونه سفارشهای رسول خدا را برای خود آسان نموده‌اند.»^{۱۳}

ج. راویان مشترک^{۱۴}

راویان مشترک و یا یکصد نفر از رجال و محدثان حدیث شیعی که در سندهای روایات اهل سنت قرار دارند نیز از جمله مباحثی است که مرحوم شرف‌الدین به تفصیل آن را مورد بررسی قرار داده است و به عنوان سندی دیگر بر تفاهم و تعادل فرقه‌های مسلمان با یکدیگر در قرن‌های اول اسلام و دلیلی دیگر بر اعتبار روایات شیعی بیان داشته است.

وجود بسیاری از این راویان در سند روایات کتابهای معتبر اهل سنت، مثل صحیح بخاری و صحیح مسلم که مورد اهتمام و توجه همه آنان است، و اثبات توثیق و شیعی بودن آنان با گفته‌های صریح علما و اندیشمندان بزرگ اهل سنت از منابع متعدد و متنوع آنان از نکته‌های شگرفی است که مرحوم شرف‌الدین به آن توجه نموده‌اند.

شیوه جمع‌آوری اسامی این افراد و اعترافاتی که در نوشته‌های عالمان و نویسندگان مشهور اهل سنت پیرامون آنها شده است و ریشه‌یابی تضعیف‌هایی که در خصوص آنها در این نوشته‌ها انجام گرفته است از جمله هنرهای دیگر و نکته‌سنجیهای دقیق این دانشمند بزرگ شیعی است.

د. نگاه به وقایع از زاویه‌های مختلف

تبیین و بررسی مسائل مورد گفت‌وگو و بحث از زاویه‌ها و ابعاد مختلف از جمله دیگر امتیازهای مرحوم شرف‌الدین است که در آثار او به ویژه در کتاب *المراجعات* به خوبی دیده می‌شود. او آنگاه که حدیث غدیر و موضوع ولایت امام علی (ع) را مورد توجه و پژوهش قرار می‌دهد، پس از آنکه طرق مختلف و راویان متعدد این حدیث و نقل آن از سوی اهل بیت، صحابه، تابعان و علمای اهل سنت و شیعه را مورد بررسی قرار داده، با ذکر موارد و دلایلی عنایت خداوند، رسول اکرم، امام علی و فرزندانش و نیز، توجه شیعه به این حدیث و واقعه را در طول تاریخ جویا و به تفصیل بیان داشته است.

تواتر حدیث غدیر از طریق اهل سنت و شیعه و تأویلهایی که در این حدیث صورت گرفته است، زاویه‌های دیگری هستند که از نگاه تیزبین این مدافع بزرگ اهل بیت (ع) و منادی تقریب و همسویی مذاهب اسلامی دور نمانده است، و با نگاه ژرف و نکته‌سنج عمیق خود آنها را مورد بررسی قرار داده است.

ه. استفاده از اشعار و خطبه‌های ادبی موجود در متون اسلامی

از جمله دقتها و ظرافتهای قابل توجه مرحوم شرف‌الدین در مباحث خود به ویژه در این کتاب، استفاده از شعر و خطبه‌های ادبی موجود در متون کهن عرب است.

شعر و خطابه پیوسته دو وسیله ارتباط فرهنگی نخبگان با توده‌های مردم و بناچار پیرو فرهنگ حاکم بر مردم هر دیار بوده است، و از همین رو، بهترین وسیله برای شناخت و نیز آگاهی از محاورات و روابط اجتماعی هر جامعه می‌باشد.

این نکته از دید شرف‌الدین این دانشمند حق‌نگر و جامع‌بین دور نمانده و برای نمایاندن و اثبات این حقیقت که وصیت رسول خدا به ولایت امام علی موضوعی کاملاً آشکار و مطرح در میان عموم مردم عصر پیامبر(ص) و بعد از آن بوده است، افزون بر روایات زیادی که در نامه^{۱۵۳۴} و برخی از نامه‌های دیگر در این خصوص بیان داشته، در نامه^{۱۶۵۴} به خطبه‌ها و اشعاری که از همان زمان پیامبر در میان مسلمانان مطرح گردیده و در آنها از وصایت امام علی(ع) یاد شده پرداخته است. وی با جمع‌آوری و ارائه نمونه‌هایی از این نوع خطابه‌ها و اشعار که از خطابه ابن‌التیهان و ذوالشهادتین صحابه بدری پیامبر(ص) شروع و با اشعاری از کمیت، ابوتمام و دعبل خزاعی پایان می‌پذیرد، این حقیقت را که وصایت امام علی(ع) یک حقیقت روشن و غیرقابل انکار در میان صحابه و مسلمانان دوران اولیه اسلام بوده است را نمایان می‌سازد. اعتبار بسیار بالای گویندگان آن خطبه‌ها و اشعار به گونه‌ای است که جای هیچ‌گونه شبهه و تردید را برای هیچ انسان منصفی باقی نمی‌گذارد.

تحقیق‌هایی که روی کتاب المراجعات انجام شده است

تحقیق‌های قابل‌ذکری که پیرامون المراجعات انجام شده است یکی تحقیق حجة الاسلام حسین راضی است که علاوه بر بیان شماره جلد و صفحه کتابهای ذکر شده از سوی مؤلف منابع دیگری را برای احادیث گفته‌های شرف‌الدین ذکر کرده است. این تحقیق در شکل و صورتهای مختلفی به چاپ رسیده است. در بعضی چاپهای المراجعات، به طور مستقل در آخر کتاب این تحقیق ارائه شده است و اخیراً از سوی مجمع جهانی اهل بیت مزوج با هامشهای مؤلف همراه با یک تحقیق محدود جدید به چاپ رسیده است. استفاده از منابع قدیمی و عدم ذکر منبع برخی از مطالب مؤلف و وجود ضعف‌هایی در ویرایش این اثر راه می‌توان از جمله ضعفهای این چاپ، ذکر کرد.

تحقیق دیگر، تحقیق محقق نکته‌سنج، حجة الاسلام محمد جمیل حمود است. در این تحقیق بیشتر به محتوای کتاب پرداخته شده است. کار محقق در این اثر، کار بسیار شایسته‌ای است، ولی در بسیاری از موارد خارج از حوصله این کتاب است و به جا بود که ایشان نکته‌های بیشتری را گویا و کوتاه مورد بحث و بررسی قرار می‌داد.

تحقیق دیگر، تحقیقی است که در مرکز تحقیقات دفتر تبلیغات اسلامی از سوی نویسنده این سطور انجام گرفته است؛ در این تحقیق سعی شده است افزون بر اصلاح عبارات مؤلف و استفاده از

چاپهای جدید مآخذ آن منابع دیگری برای گفته‌های مؤلف و اسناد بیشتری برای احادیث ذکر شده در کتاب بیان شود.

پی‌نوشتها:

۱. بغية الراغبين ج ۲، ص ۶۵۵ بخش معرفی تالیفات شرف‌الدین، شماره ۱۹.
۲. المراجعات، مقدمه مؤلف.
۳. همان.
۴. مقدمه المراجعات، ص ۲۳.
۵. بغية الراغبين ص ۲، ص ۲۴.
۶. شرف‌الدین، ص ۱۳۱.
۷. مقدمه المراجعات، ص ۱۳.
۸. همان، ۲، ۹۸.
۹. مذهب و رهبر ما، ص ۳۴.
۱۰. مذهب و رهبر ما، ص ۳۴-۳۵.
۱۱. «به بهترین شیوه طریق با آنان مناظره کن» سورة نحل آیه ۱۲۵.
۱۲. مذهب و رهبر ما، ص ۱۹۸ «نامه دهم».
۱۳. مذهب و رهبر ما، ص ۴۲۰-۴۲۱ «نامه چهل و دو».
۱۴. نک: مذهب و رهبر ما، ص ۹۲-۱۹۳ «نامه هشتم».
۱۵. مذهب و رهبر ما، ص ۳۵۱-۳۵۹.
۱۶. مناظرات شیعه و سنی، ص ۴۹۸-۵۰۸ «جواب ۵۴».

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی